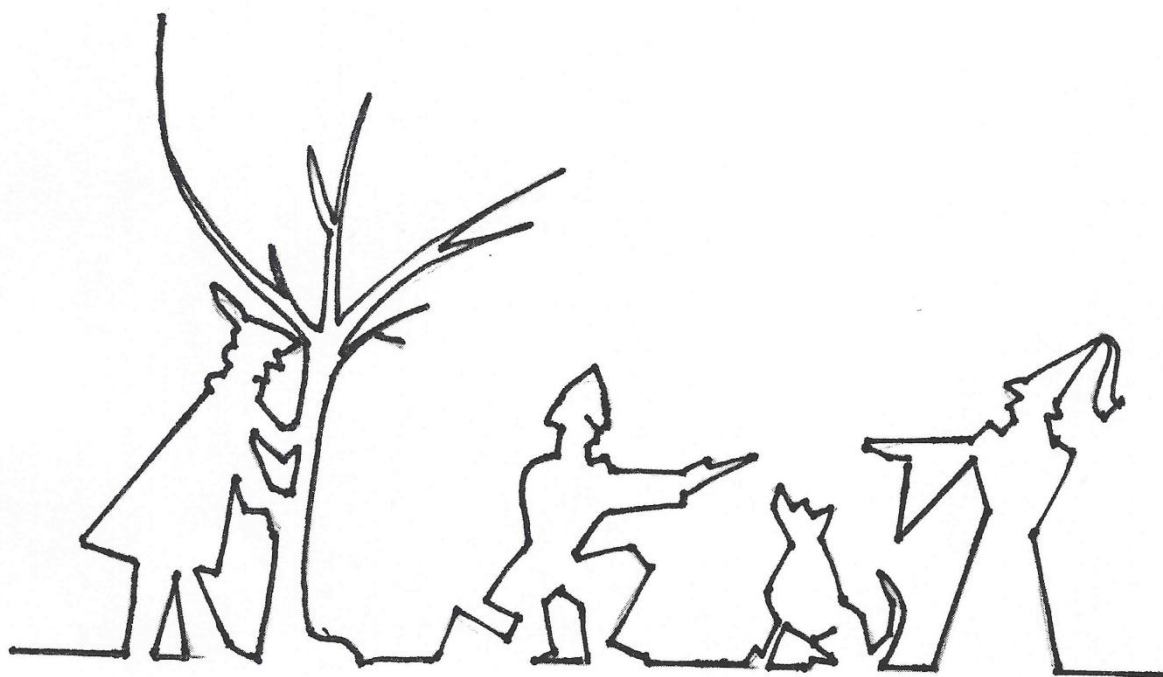

‘Als de burggravin zoveel van de ridder houdt, waarom gaat ze dan niet scheiden?’

Een case study naar onbegrip in *De burggravin van Vergi* bij hedendaagse leerlingen, en een mogelijke oplossing hiervoor.

Masterscriptie van: Jampie van Ginneken

Master: Middeleeuwen en renaissancestudies, Universiteit Utrecht

Studentnummer: 3884872

Begeleider: Frank Brandsma

27 Juni 2016

'Ik zing van steelse liefde, een onschuldig spel,
dat wel; 't zijn verzen waar geen enkel kwaad
in steekt.'¹

¹ Ovidius, vert. door d'Hane-Scheltema, 2009: 27.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Korte beschrijving van het corpus	5
Positionering binnen het wetenschappelijk discours	7
Knelpunten voor het begrip van het verhaal	9
Overspel	9
Geheimhouding	11
Minne	14
Dramatiek	19
Conclusie	22
Literatuurlijst	23
Bijlagen	24
Verslag van het gesprek met leerlingen klas 4d	
Twee reacties van deelnemers aan <i>De zaak 'v'</i>	

Inleiding

In het voorjaar van 2015 heb ik op het Stedelijk Gymnasium Leiden een 'plusklasproject' gedaan met twaalf bovengemiddeld presterende leerlingen uit klas 3. Dit project deed ik in het kader van mijn stage voor de master *Middeleeuwen en renaissancestudies* aan de Universiteit Utrecht. Het ging om *De zaak 'V.'* waarbij het verhaal van *De burggravin van Vergi* werd gepresenteerd als een 'whodunnit'. Leerlingen kwamen er tijdens deze lessen gaandeweg achter wat er zich heeft afgespeeld in het kasteel, wie er wat gedaan heeft en waarom. Deze leerlingen hadden nog geen enkele kennis over de middeleeuwen en waren dan soms ook zeer verbaasd over de gang van zaken in de middeleeuwse novelle.

In deze scriptie beschrijf ik mijn onderzoek naar gebeurtenissen in het verhaal die bevreemdend zijn voor hedendaagse leerlingen. De vragen die ik mijzelf daarbij stelde waren: wat maakt dat mijn hedendaagse leerlingen vraagtekens hebben bij het lezen van *De burggravin van Vergi*, welke blokkades zijn er voor hen om tot een begrip van deze tekst te komen; welke normen en waarden liggen hieraan ten grondslag en waarom wijken sommige daarvan in *De burggravin van Vergi* hier van af? Dit onderzoek ik om er achter te komen waar de belemmeringen in de tekst liggen met als doel deze te analyseren en adviezen te formuleren om deze belemmeringen weg te nemen waardoor leerlingen een beter begrip krijgen voor deze novelle en de context.

De basisliteratuur die ik hiervoor heb gebruikt is divers: naast *De burggravin van Vergi*² maakte ik gebruik van *De Sleutel der Minne*³, *De Amore (Liefde)* van Andreas Capellanus⁴ en *Het boek van Sidrac*⁵. *De Sleutel der Minne* en *Het boek van Sidrac*, omdat deze ook al gebruikt werden in *De zaak 'V.'* en *De Amore*, omdat mij dat een mooie aanvulling leek op de andere twee werken. Verder heb ik gebruik gemaakt van een vertaling van Ovidius' *Ars amandi* en *Remedia amoris*, omdat de laatste drie genoemde middeleeuwse werken hierop gebaseerd zijn.⁶ Leerlingen in de vierde klas van Het Stedelijk Gymnasium Leiden zijn niet bekend met Ovidius en dus zal eerst de context van zijn *Ars amandi* en *Remedia amoris* verteld moeten worden. Op deze manier zal er meer begrip zijn voor de motieven over liefde in de novelle. Bovenstaande literatuur was van belang om achtergrondinformatie te vinden over de sociale omgang tussen de personages in *De burggravin van Vergi*. Vervolgens maak ik een vergelijking tussen de omgangsvormen binnen de hoofse middeleeuwen en die van mijn hedendaagse leerlingen. Die vertaal ik uiteindelijk in een aantal didactische adviezen hoe *De burggravin van Vergi* aan leerlingen van de vierde klas van het VWO te verklaren.

Aanpak

Om er achter te komen wat de knelpunten waren bij mijn leerlingen, heb ik de volgende acties ondernomen. Allereerst heb ik de twaalf leerlingen van de plusklas van vorig jaar (2015) via de mail benaderd om mij te schrijven wat hen was opgevallen in het verhaal. Helaas kreeg ik hier slechts twee reacties op (zie bijlage). Daarnaast heb ik een groep vierdeklassers, die op dat moment bezig was met de middeleeuwen, bevraagd op hun al dan niet aanwezige gevoel voor herkenning. Ik heb hen hiervoor uitgenodigd met mij in gesprek te gaan over hun knelpunten in dit verhaal. In het totaal heb ik van veertien leerlingen één of meer reacties kunnen noteren. De uitspraken van de leerlingen die in dit gesprek naar voren kwamen zijn in de bijlage toegevoegd.

Ter verantwoording van dit onderzoek moet worden opgemerkt dat het uitspraken van gymnasiumleerlingen betreft, van wie bij 80% minimaal één van de ouders hoogopgeleid is. De uitkomst zal dus een vertekend beeld geven ten opzichte van de gemiddelde Nederlandse leerling, omdat mijn leerlingen geen afspiegeling zijn van dat gemiddelde.

² Wilmink, 2009.

³ Szirmai, 2001.

⁴ Gerbrandy, 2013.

⁵ Lie, 2006.

⁶ d'Hane-Scheltema, 2009.

Korte beschrijving van het corpus

Het verhaal waar mijn onderzoek om draait, is dat van *De burggravin van Vergi*. Het is een hoofse novelle uit 1315 die gebaseerd is op het Oudfranse *La Châtelaine de Vergi* uit de dertiende eeuw;⁷ de auteur is onbekend. Het verhaal speelt zich af aan het Bourgondisch hof. De hoofdrolspelers zijn: een ridder, de burggravin, een hertog en zijn vrouw; zij hebben geen van allen een naam in deze novelle. De burggravin is ook getrouwd, maar haar echtgenoot speelt geen rol in dit verhaal. De ridder en de bruggravin hebben een geheime liefdesrelatie, maar de hertogin heeft ook een 'oogje op' de ridder. Hij komt daarmee in een lastig parket, want hij kan niet zondermeer iets weigeren aan de vrouw van de hertog, aan wie hij gehoorzaamheid en trouw heeft beloofd. Hij besluit haar toch te negeren, waardoor zij zich bijzonder gekrenkt voelt en haar beklag doet bij haar echtgenoot. Ze vertelt hem dat de ridder haar een oneerbaar voorstel heeft gedaan. De hertog kan, om zijn eer te redden, niets anders doen dan de ridder verbannen. Om zich vrij te pleiten onthult deze de hertog zijn geheime liefdesrelatie. Nadat de hertog zich ervan heeft vergewist dat dit klopt, trekt hij de verbanning in. De hertogin voelt zich daardoor opnieuw gekrenkt, nu door haar echtgenoot. Ze weet via hem het geheim van de ridder te bemachtigen en laat vervolgens de burggravin merken, dat ze er kennis van heeft. Die kan niet anders dan concluderen dat de ridder zich van haar heeft afgekeerd, omdat hij het geheim heeft doorverteld; ze sterft van verdriet. Als de ridder dit bemerkt, wil ook hij niet langer leven en berooft zich met een zwaard van het leven. De hertog voelt zich hierdoor zeer schuldig, hij vermoordt zijn vrouw en vertrekt op pelgrimage.

Om de complexe relaties binnen *De burggravin van Vergi* te kunnen begrijpen heb ik onder andere gebruik gemaakt van *De Sleutel der Minne*. Het boek is een hedendaagse vertaling van het Oudfranse *Clefs d'Amors*, een didactisch werk dat waarschijnlijk uit de 13^e eeuw stamt en als bron het werk van Ovidius (42 vC -17 nC) heeft. De auteur is onbekend; het raadsel waarmee men achter de naam van de auteur kan komen, is tot op heden niet opgelost.⁸ De auteur geeft in dit werk aanbevelingen hoe de 'minnaars' en de 'meisjes' zich behoren te gedragen als het om de hoofse liefde gaat. De adviezen zijn gebaseerd op de *Ars Amandi* en de *Remedia amoris* van Ovidius,⁹ een schrijver wiens werk veelvuldig gebruikt werd als lesmateriaal op scholen in de middeleeuwen.¹⁰ Al zegt de auteur nergens dat zijn werk is gebaseerd op dat van Ovidius, hij hanteert dezelfde indeling en soms vertaalt hij zelfs letterlijk. Opvallend is dat *De Sleutel der Minne* meer moraliserend van karakter is dan het werk van Ovidius, die vaker ironie gebruikte.¹¹

Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van de vertaling van *De Amore*, door Piet Gerbrandy, dichter, essayist en classicus. *De Amore* wordt toegeschreven aan Andreas Capellanus. Wie dat is geweest, is niet bekend. Het boek wordt voor het eerst genoemd in een werk uit 1238 en het moet dus vóór die tijd geschreven zijn. Het boek van Capellanus wordt sinds het negentiende-eeuwse onderzoek van Gaston Paris, literatuurhistoricus, gezien als een middeleeuws 'handboek van de hoofse liefde',¹² maar in de inleiding van deze vertaling van *De Amore* schrijft Gerbrandy, dat het boek in zijn tijd ook als een satire zou kunnen zijn opgevat, omdat veel uitspraken in het boek meerduidelig zijn.¹³ Volgens Gerbrandy heeft de Franse auteur zich gericht op 'een publiek van stedelijke of monastieke intellectuelen', omdat het werk is geschreven in het Latijn, de taal van de clerici en de onderwijzers.¹⁴ Er bestaat volgens Gerbrandy onduidelijkheid over de middeleeuwse receptie: het werk kan gezien

⁷ Gerritsen, 2009: 16.

⁸ Szirmai, 2001: 7.

⁹ Publius Ovidius Naso (42 vC -17 nC).

¹⁰ Oostrom, 1999: 63.

¹¹ Szirmai, 2001: 9.

¹² Gerbrandy, 2013: 18-19.

¹³ Gerbrandy, 2013: 29.

¹⁴ Gerbrandy, 2013: 18-19.

worden als een traktaat waarin de rampzalige gevolgen van liefde uiteengezet worden of als een theoretische onderbouwing van de hoofse liefde.¹⁵ Capellanus heeft zijn adviezen gebaseerd op klassieke werken zoals die van Cicero, Ovidius en de Bijbel. *De Amore* bestaat uit drie delen; in de eerste twee delen wordt uitgelegd wat liefde is en hoe ermee om te gaan. De adviezen komen grotendeels overeen met die in *De Sleutel der Minne* en *Het boek van Sidrac* en die van Ovidius. In het derde deel maakt Capellanus een enorme ommezwaai die niet valt te rijmen met de eerste twee delen van *De Amore*. Is hier sprake van satire of zijn er wellicht andere redenen waardoor deze ommezwaai werd veroorzaakt? Dit dient nader onderzocht te worden, maar valt buiten mijn onderzoek. Vandaar dat ik uitsluitend gebruik gemaakt heb van de eerste twee delen van Capellanus' *De Amore*.

De Sleutel der Minne en *De amore* van Capellanus zijn beide gebaseerd op de werken van Ovidius, die, zoals gezegd, in de middeleeuwen vaak gebruikt werden als schoolboekteksten op de Latijnse (klooster)scholen.¹⁶ Of de schrijver van de Oud-franse versie van *La chatelaine de Vergi* het werk van van Capellanus en *De Sleutel der minne* heeft gekend, is niet met zekerheid te zeggen, maar van het werk van Ovidius moet hij via zijn leraren kennis hebben genomen.

De laatste middeleeuwse bron die ik heb geraadpleegd is *Het Boek van Sidrac*. Dit boek bevat een vraag- en antwoordspel tussen de filosoof Sidrac en koning Bottus. Deze ontmoeting speelt zich volgens het verhaal af in het 847ste jaar na de dood van Noach.¹⁷ Dit kaderverhaal wordt daarmee aan het begin van de Bijbelse geschiedenis geplaatst. Alle gebeurtenissen uit latere tijden, worden beschreven als visioenen en voorspellingen van de toekomst.¹⁸ Het boek is een vertaling van het Franse *Sydrac le philosophe, le livre de la fontaine de toutes science* dat in de dertiende tot de zestiende eeuw bijzonder populair is geweest, vooral bij adellijk publiek.¹⁹ De Nederlandse vertaling dateert uit het eerste kwart van de veertiende eeuw en ook deze Middelnederlandse vertaling lijkt, gezien het aantal gevonden exemplaren, populair te zijn geweest. De auteur zelf vindt het een boek vol wijze lessen en nuttige raadgevingen. Verhalen over romantiek en heldendaden beschouwt hij als nutteloos.²⁰ Hij stelt daarbij dat het boek 'kennis van hoge kwaliteit bevat, afkomstig uit goddelijke en dus onfeilbare bron.'²¹ De auteur laat nergens blijken dat hij zijn kennis heeft uit de werken van klassieke auteurs; dat kan ook niet, want het boek is zo geschreven dat het lijkt alsof het boek ver vóór de klassieke oudheid is geschreven. Orlanda Lie, hoogleraar middeleeuwse literatuur, schrijft in de inleiding van dit boek, dat de auteur zijn kennis uiteraard wél van de klassieke schrijvers moet hebben gehaald, omdat de auteur laat blijken zich er bewust van te zijn dat het middeleeuwse gedachtegoed mede een erfenis was van de klassieke oudheid.²²

Ook al is het geen middeleeuwse bron, toch heb ik *Lessen in liefde; Ars amandi* en *Remedia amoris* van Ovidius, in een vertaling van M. d'Hane-Scheltema, geraadpleegd. Alle drie de door mij gebruikte middeleeuwse werken zijn namelijk gebaseerd op deze werken van Ovidius. *Ars amandi* (ook wel *Ars amatoria* genoemd) en *Remedia amoris* zijn twee, in hun tijd al zeer populaire, Romeinse werken waarin Ovidius reclame maakt voor de vrije liefde en overspel.²³ In de middeleeuwen werd de dichter als voorbeeld hooggewaarderd, of mordicus afgewezen.²⁴

¹⁵ Gerbrandy, 2013: 20 en 32.

¹⁶ Gerbrandy, 2013: 11.

¹⁷ Lie, 2006: 10.

¹⁸ Lie, 2006: 12.

¹⁹ Lie, 2006: 15.

²⁰ Lie, 2006: 16.

²¹ Lie, 2006: 13.

²² Lie, 2006: 14.

²³ d'Hane-Scheltema, 2009: 11.

²⁴ Orbán, 2004: 160.

Ovidius paste in *Ars amandi* en *Remedia amoris* een ‘vriendelijke ironie’ toe, waarbij in zijn tijd keizer Augustus het gevoel moet hebben gehad voor de gek te zijn gehouden.²⁵ Of dat werkelijk de bedoeling was van Ovidius is niet duidelijk, maar het resulteerde in het jaar 8 tot zijn verwijdering uit Rome: Ovidius werd gedwongen zich te vestigen in het onherbergzame Tomis (in het huidige Roemenie), wat door de Romeinen werd gezien als een uithoek van de wereld.²⁶ Keizer Augustus hamerde namelijk streng op zijn huwelijks- en fatsoenswetten, die hij had uitgevaardigd om zedenverwildering en luxueuze uitspattingen tegen te gaan; de klacht van Augustus zou zijn dat *Ars amandi* en *Remedia amoris* een negatieve invloed zou hebben op de publieke moraal en zou aanzetten tot overspel.²⁷ De geschriften werden na de verbanning van Ovidius dan ook verwijderd uit de openbare bibliotheken van Rome.²⁸ De reden voor zijn verbanning is nooit opgehelderd. In Ovidius pleidooi tot keizer Augustus om terug te mogen keren naar Rome, is er sprake van *duo crimina* (twee beschuldigingen), nl. *carmen et error* (een gedicht en een vergissing). Met ‘Carmen’ wordt om eerdergenoemde redenen waarschijnlijk *Ars amandi* en *Remedia amoris* bedoeld, alhoewel deze acht jaar eerder al verschenen zijn. Welke ‘error’ Ovidius gemaakt heeft die zo verschrikkelijk was dat hij erom verbannen moest worden, is nooit opgehelderd.²⁹ Er zijn overigens ook onderzoekers die stellen dat Ovidius’ verbanning nooit heeft plaatsgevonden en dat het een ‘propagandastunt’ zou zijn geweest,³⁰ maar het gaat te ver om daar hier op in te gaan. De dichter gebruikt in zijn werk verschillende woorden voor vrouwen die bemind worden en ook verschillende betekenissen voor het begrip *amor*, wat zijn teksten multi-interpretabel maakt. Opvallend is dat de milde ironie die Ovidius gebruikt, waarbij hij bedoelingen van zijn geschriften in het midden laat, niet wordt opgepakt door de middeleeuwse schrijvers die hem vertalen of citeren. Zij zien de Romeinse dichter als een ‘autoriteit uit de oudheid’.³¹ Met de *Ars amandi* en later ook de *Remedia amoris* hadden de middeleeuwse scholen populaire didactische poëzie in handen die in hoog aanzien stond. Zowel om de grammatica als om de ethica, alhoewel dat laatste wat minder op de kloosterscholen, vanwege de immoraliteit van deze poëzie.³²

Hedendaagse leerlingen zal de status van Ovidius en zijn werk in de middeleeuwen uitgelegd moeten worden. Zij zijn niet vertrouwd met zijn werken en weten niet dat zijn geschriften veelvuldig werden gebruikt op scholen en daarnaast werd gekopieerd en aangehaald in de middeleeuwen.

Positionering binnen het wetenschappelijk discours

Om dit onderzoek te plaatsen binnen het wetenschappelijk discours heb ik gebruik gemaakt van het boek *Toekomst voor de middeleeuwen* van Hubert Slings.³³ Om te onderzoeken hoe uitgeverijen van didactisch materiaal de middeleeuwen verwoordden in hun methodes, heb ik proefexemplaren van hun lesmethodes opgevraagd. Er blijken momenteel maar twee uitgeverijen te zijn die een methode voor literatuurgeschiedenis hebben: uitgeverij Thieme Meulenhoff geeft *Laagland* uit en uitgeverij Malmberg *Literatuur, geschiedenis en theorie* van J.A. Dautzenberg. Deze twee methodes heb ik met elkaar vergeleken. Daarnaast heb ik gekeken naar de manier waarop de historische literatuur op leerlingen wordt overgebracht in de reeks *Tekst in context* van uitgeverij Amsterdam University Press. Tenslotte heb ik ook mijn stageproject ‘De zaak V.’ meegenomen in de vergelijking.

²⁵ d’Hane-Scheltema, 2009: 13.

²⁶ Hunink, 2004: 133.

²⁷ Orbán, 2004: 160.

²⁸ d’Hane-Scheltema, 2009: 7.

²⁹ d’Hane-Scheltema, 2009: 8.

³⁰ Hunink, 2004: 134.

³¹ Szirmai, 2001: 17.

³² Orbán, 2004: 171.

³³ Slings, 2000.

Thieme Meulenhoffs *Laagland* is een methode die de geschiedkundige ontwikkelingen in de middeleeuwen én die op cultureel en literair niveau behandelt. Er is in dit lesboek weinig ruimte voor middeleeuwse teksten. Of het lezen ervan daadwerkelijk plaatsvindt, is afhankelijk van de voorkeur van de individuele docent. Thieme Meulenhoff biedt, naast het theorieboek ook een verwerkingsboek aan, waarin gebruikt wordt gemaakt van tekstfragmenten van tien verschillende middeleeuwse teksten, met vragen erbij. De inleiding van de fragmenten is summier. Na ieder fragment stopt ook de samenvatting van het verhaal. Leerlingen komen via de methode dus niet te weten hoe een verhaal afloopt. De docent bepaalt of de leerlingen het hele verhaal te horen krijgen.

Ook Malmbergs *Literatuur, geschiedenis en theorie* is een methode die begint met de historische en culturele context, maar veel beknopter dan dat in *Laagland* gebeurt. Het theorieboek bevat meer theorie dan *Laagland*, maar ook twee fragmenten van een tekst, een lied en een toneelstuk. Deze worden uitgebreider besproken dan *Laagland* dit doet. Naast deze fragmenten wordt de historische tekst samengevat, zodat de leerlingen het plot van het verhaal leren kennen. De methode heeft ook enige ruimte ingelast voor middeleeuwse literatuur uit andere landen van West-Europa. *Literatuur, geschiedenis en theorie* heeft een opdrachtenboek en een website met nog één tekstfragment, dit keer zonder samenvatting van de rest van het verhaal, en vier liederen die in zijn geheel worden weergegeven. De theorie van deze methode is omvangrijker dan die van *Laagland* maar het aanbod van historische tekstfragmenten is in *Laagland* groter.

De literaire reeks *Tekst in context* is een methode waar per boekje één historisch verhaal wordt behandeld, waarbij in het verhaal ruimte is voor de historische context of uitleg over gebruiken en gewoontes uit die tijd. In de docentenhandleiding wordt het advies gegeven om, voorafgaand aan het lezen van de tekst, eerst een klassengesprek te houden om vast te stellen wat de leerlingen al in huis hebben aan kennis over de middeleeuwen, zodat de voorkennis bekend is en de vertelling van het verhaal niet onnodig hoeft te worden onderbroken. Deze reeks wordt niet meer uitgegeven waardoor er, wat de middeleeuwen betreft, slechts keuze is uit een beperkt aantal titels.

Het project 'De zaak V.' is een conceptgestuurde lessenreeks en behandelt het verhaal van *De burggravin van Vergi* als een 'cold case'. Deze reeks heeft een actualiserend karakter dat aansluit bij moderne opvattingen over misdaad, recht en straf. Het concept is niet thematisch verbonden met de inhoud van de tekst en is daardoor vakoverstijgend.³⁴ Gaandeweg het verhaal komen de leerlingen steeds meer te weten over de context ervan. Mijn ervaring is, dat het project de leerlingen erg aanspreekt. Een nadeel is dat 'De zaak V.' tien lessen behelst en die ruimte is er meestal niet binnen het reguliere curriculum. Het kan dus lastig gebruikt worden binnen het gangbare lessenspakket.

Vaak blijkt dat de huidige leerlingen culturele bagage en voorkennis op het gebied van christendom en klassieke mythologie missen.³⁵ Middeleeuwse teksten zijn zonder deze achtergrondinformatie niet goed te begrijpen en Slings betoogt deze lacune aan te vullen tijdens het lezen van de tekst. Hij zegt dat: 'het op didactische gronden geoorloofd (is) de historische tekst indien gewenst te onderbreken waar een literaire of historische uitleg het begrip van de leerling bevordert.'³⁶ Hij pleit voor een type onderwijs waar de literaire tekst zélf het subject is.³⁷ Leerlingen komen hierdoor in aanraking met andere culturen en levensvisies wat hen uit hun vertrouwde 'leef- en belevingswereld' haalt.³⁸ Het is daarbij van belang dat er gebruik wordt gemaakt van speciaal op leerlingen afgestemd lesmateriaal.

³⁴ Visser e.a., 2014: 206.

³⁵ Slings, 2000: 154.

³⁶ Slings, 2000:176.

³⁷ Slings, 2000: 166.

³⁸ Slings, 2000: 97.

De methodes van Thieme Meulenhoff en Malmberg zijn methodes waarbij vooral het geschiedenisverhaal het subject is en niet de literaire tekst. Bij *Tekst in Context* en 'De zaak V.' is de literaire tekst wel zelf het subject en deze methodes hebben dus de voorkeur.

De knelpunten voor het begrip van *De burggravin van Vergi*

Mijn onderzoek betrof de hiaten in de kennis van mijn leerlingen die leiden tot een belemmering van het tekstbegrip. Ik heb daarbij gekeken naar de verschillen in normen en waarden tussen die van mijn leerlingen en de personages uit *De burggravin van Vergi*. Voor de verklaring van de moderne tijd heb ik gebruik gemaakt van het boek *Toekomst voor de Middeleeuwen* van Hubert Slings.³⁹ De normen en waarden van de personages uit *De burggravin van Vergi* worden uitgelegd aan de hand van een aantal eerder genoemde historische (didactische) bronnen. De thema's die de leerlingen als knelpunten noemden waren: overspel, geheimhouding, minne en dramatiek.

Overspel

In *De burggravin van Vergi* zijn er twee getrouwde adellijke vrouwen die een ridder willen als minnaar. Die ridder heeft al een relatie met één van de twee, maar de andere dame wil de ridder ook als geliefde. Het grootste probleem in het begrip van deze tekst bij mijn leerlingen ligt in het overspel, en dan nog vooral de vanzelfsprekendheid en het plezier waarmee dat gepleegd wordt. Leerlingen vinden de relatie tussen de ridder en de burggravin 'echt niet kunnen' en ze wijzen deze af. Mees (14) zei: 'iedereen doet het met iedereen en niemand kijkt daar van op, dat kan toch niet!' De anderen waren het met hem eens. Behalve dat er wat lacherig over werd gedaan, waren er ook leerlingen die echt geschokt waren over het overspel van de burggravin. Hiermee laten de leerlingen zien dat hun hedendaagse normen op dit punt diametraal staan tegenover die van de middeleeuwse personages van deze novelle. Volgens mij ligt de bron van deze verontwaardiging deels in de middeleeuwen zelf.

Het ogenschijnlijke gemak en genot waarmee er overspel wordt gepleegd, zorgt voor verwarring bij hedendaagse leerlingen. Ze zijn in hun sociale omgeving niet vertrouwd met zaken als overspel en krijgen van huis uit mee dat dit iets is wat 'niet hoort'. Of het daadwerkelijk niet gebeurt, daar durf ik geen uitspraak over te doen. Jongeren van deze leeftijd hebben wel kennis van vriendschappen en verkeringen, maar alleen op de contemporaine manier: met loyaliteit, trouw en openheid binnen een relatie.

Moderne leerlingen zijn niet vertrouwd met de gang van zaken in de tweede helft van de middeleeuwen. Zo had de kerk in deze late middeleeuwen een stevige machtspositie verworven en begon ze haar strijd om de moraal in het algemeen en het seksuele leven van de gewone bevolking in het bijzonder te regelen naar, wat volgens hen, het gebod van God was. Dit vormt een deel van de basis van de hedendaagse moraal. De heersende klasse werd door de kerk ongemoeid gelaten.⁴⁰ Het verhaal van *De burggravin van Vergi* speelt zich af in het kasteel van de burggraaf. Een man uit de heersende klasse en hier komen we bij een ander argument voor de verbazing van mijn leerlingen: zij behoren niet direct tot deze heersende deze klasse maar, vertaald naar deze tijd, tot de (gegoede) burgerij.

Een voorbeeld van het verschil tussen de middeleeuwse moraal van het hof en die van een lagere klasse is te vinden in het verhaal van *Lanseloet van Denemerken* (ca. 1350).⁴¹ In dit verhaal wil Lanseloet met zijn geliefde Sanderijn, een jonkvrouw die tevens hofdame is, het minnespel spelen. Zij wijst dat af omdat hij van een te hoge stand voor haar is en er van een huwelijk dus geen sprake kan zijn. Zij wil haar maagdelijkheid bewaren voor haar echtgenoot. Lanseloets moeder weet door een

³⁹ Slings, 2000.

⁴⁰ Emde Boas, 1985: 91.

⁴¹ Dijk, van, 2009: 3.

list Sanderijn te bewegen toch met hem naar bed te gaan. Vervolgens stoot Lanseloet haar af, onder druk van, wederom, zijn moeder. Sanderijn is hierdoor zeer geschokt en loopt weg. Binnen haar lagere stand, lager dan die van Lanseloet, is haar maagdelijkheid immers een voorwaarde voor een huwelijk en een huwelijk lijkt nu voor haar uitgesloten.⁴² Dit zou erop kunnen wijzen dat Sanderijn, niet behorende tot de heersende klasse, al meer onder invloed van de kerk is dan Lanseloet. Lanseloet zag geen kwaad in het minnespel maar krijgt nu spijt dat hij naar zijn moeder heeft geluisterd en zich heeft laten leiden door zijn lust. In dit verhaal is er een duidelijk verschil merkbaar tussen de hoofse moraal van Lanseloet en de al meer burgerlijkere moraal van Sanderijn: het zit in de opvatting over het hebben van seks buiten het huwelijk.

Mijn leerlingen en hun ouders behoren niet tot de heersende klasse. In hun opvoeding voert een andere moraal de boventoon, een 'meer burgerlijkere' moraal. De moraal van Sanderijn. Een moraal die in de middeleeuwen al is opgelegd door de kerk en die door het calvinisme in latere eeuwen alleen nog maar is aangewakkerd.

Welke ideeën liggen er ten grondslag aan de normen en waarden over overspel van de personages in *De burggravin van Vergi*? In *Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen; Beeldvorming en perspectieven*⁴³ staat dat het hebben van een geheime liefdesrelatie aan de middeleeuwse hoven, met hun gearrangeerde huwelijken, geen schande was, zolang het maar geheim bleef: 'huwelijk en hoofse liefde zijn in de middeleeuwen twee volstrekt verschillende dingen'.⁴⁴ Ook Capellanus stelt dat 'de affectie die gehuwden voor elkaar voelen en de ware liefde tussen minnaars (...) algemeen beschouwd (worden) als twee geheel verschillende zaken, die hun oorsprong hebben in aandriften die niets met elkaar te maken hebben.'⁴⁵ Een gearrangeerd huwelijk had een puur politiek motief en had geen andere functie dan te zorgen voor een nageslacht, om het bezit veilig te stellen.⁴⁶ In *De Sleutel der Minne* stelt de schrijver zelfs: 'Het huwelijk is niet meer dan een koehandel. (...) Met minnaars is het gelukkig anders.'⁴⁷

Hoe het is gesteld met het huwelijk van de burggravin en de burggraaf weten we niet. Hij heeft geen rol in de historie, behalve dan dat de burggravin tegen de hertogin verklaart dat zij 'minnen niemen en an (gun, jvg) dan minen here, minen man.'⁴⁸ Maar ze kan niet anders, omdat ze in het openbaar haar echtgenoot niet kan afvallen. Of het huwelijk daadwerkelijk geconsumeerd wordt, blijft onbenoemd. Volgens medische geschriften uit de middeleeuwen is seks uitermate gezond en heilzaam.⁴⁹ Mocht zij daaraan een gebrek hebben bij haar echtgenoot, dan is het niet vreemd dat zij haar heil bij de ridder zoekt, maar of ze dat werkelijk ontbeert, daarover wordt in de novelle niet gerept. Dat zij haar ridder 'sere minde'⁵⁰ staat vast. Uit de beschrijving van hun ontmoeting⁵¹ blijkt dat de burggravin niet alleen uit is op bevrediging van haar lustgevoelens; ze houdt echt van de ridder. Volgens *De Sleutel der Minne* is 'een vrouw die niet besluit de liefde te dienen (...) dom'⁵² en het lijkt dus heel verstandig dat de burggravin een minnaar heeft.

Zou dat voor de hertogin ook opgaan? De verschillende definities van het begrip 'liefde' komen later aan de orde, maar een eventueel gebrek aan seks heeft de hertogin in ieder geval niet: haar echtgenoot wil met haar vrijen, maar zij distantieert zich van hem, om hem onder druk te zetten het geheim van de ridder te vertellen. Dit nadat zij de ridder bij haar man in een kwaad daglicht had gesteld, omdat hij haar had afgewezen.

⁴² Dijk, van, 2009: 5.

⁴³ Brandsma, 2015.

⁴⁴ Brandsma, 2015: 194.

⁴⁵ Gerbrandy, 2013: 237.

⁴⁶ Emde Boas, 1985, p. 84.

⁴⁷ Szirmai, 2001, p. 43.

⁴⁸ Wilmlink, 2009: 72, vs. 843.

⁴⁹ Meuwese, 2014: 108.

⁵⁰ Wilmlink, 2009: 34, vs. 42.

⁵¹ Wilmlink, 2009: 56, vs. 506-569.

⁵² Szirmai, 2001: 43.

Het thema van de afgewezen en daardoor gefrustreerde vrouw, komt vaker voor. De schrijver zou geïnspireerd kunnen zijn door het Bijbelse verhaal over de vrouw van Potifar, die haar Joodse knecht Josef wil verleiden. Hij beledigt haar door te weigeren, waarna zij haar beklag over hem gaat doen bij haar echtgenoot, waardoor hij in de kerker terecht komt.⁵³ een thema dat ook Marie de France inspireerde bij het schrijven van *Lanval* (ca. 1200).⁵⁴ Het thema zou gediend kunnen hebben als waarschuwing aan jonge mannen voor seksbeluste, getrouwde vrouwen. Het zou ook bedoeld kunnen zijn als een waarschuwing aan getrouwde mannen om hun echtgenotes beter te dienen, zodat zij geen behoefte hebben aan een minnaar. Vooralsnog blijkt het een thema te zijn, dat vanuit de bijbel werd gekopieerd, waaruit geconcludeerd mag worden dat het in de middeleeuwen relevant was.

Een buitenechtelijke relatie binnen de hoofse liefde, bij de adel dus, blijkt niet iets te zijn waar men erg van opkeek in de middeleeuwen. Het was, zoals Ovidius zegt: 'een onschuldig spel'⁵⁵, zolang het maar wel geheim bleef. Toch is er in de late middeleeuwen al een verschuiving merkbaar van de morele waarde rond het overspel. In *De burggravin van Vergi* zegt de ridder tegen zichzelf: 'Ay moetsticse al hier verraden, soe verliesicse bi miere mesdaden' (vs. 377-376). De ridder ziet zijn liefde voor de overspelige burggravin dus als een 'misdaad', als 'wangedrag'. In *La Chatelaine de Vergi*, dat ongeveer vijftig jaar eerder is verschenen, is er geen sprake van deze morele opmerking van de ridder, terwijl er in de versie van Dirc Potter, die ca. 95 jaar na *De burggravin van Vergi* verscheen, zelfs geen sprake meer is van een overspelige burggravin, maar van een 'edele maghet ende joncfrou'.⁵⁶ Een verklaring hiervoor zou de oprukkende invloed van de kerk kunnen zijn. Kennis van deze oprukkende invloed is van essentieel belang voor het begrip van de literaire context van middeleeuwse teksten en zal hedendaagse leerlingen dus bijgebracht moeten worden.

Het lijkt erop dat de kloof tussen de ideeën over overspel van mijn leerlingen en die van de personages uit de tekst veroorzaakt wordt door een verschil in normen en waarden en wellicht ook door de verschillende sociale klassen. Daarnaast speelt waarschijnlijk ook hun leeftijd een rol; op het gebied van diepgaande relaties hebben ze nog niet genoeg meegemaakt om hier over te kunnen oordelen en het zullen vooral de normen en waarden van hun ouders zijn die zij vertolken. De middeleeuwers konden zich beroepen op een aantal geschriften waaruit ze konden leren hoe ze moesten omgaan met een geheime liefde. Uit de hedendaagse literatuur zijn daarover bij mij geen titels bekend.

Overspel druist in tegen de contemporaine mening over normen en waarden; die moeten mijn leerlingen los laten, voor ze oog kunnen hebben voor de principes van de hoofse liefde. Om het overspel in *De burggravin van Vergi* te verklaren aan leerlingen moet duidelijk worden gemaakt dat de huidige seksuele moraal is ingegeven door puritanisme en dat hier in de middeleeuwen geen sprake van was. De steeds verder reikende invloed van de kerk in de late middeleeuwen, met alle gevolgen van dien, zal eerst moeten worden verklaard.

Geheimhouding

Het volgende punt van onbegrip, betreft de geheimhouding in de novelle. Mees (14) zei op enig moment vertwijfeld: 'als je het stil moet houden, er zo geheimzinnig over moet doen, dan rust er blijkbaar een taboe op. Waarom doet iedereen het dan toch?' Wat mij onmiddellijk opviel, was dat deze leerling het woord 'taboe' gebruikte. Volgens Van Dale betekent taboe: 'ongepast om te gebruiken, te doen of over te spreken',⁵⁷ en daar zit het probleem in het begrip van de tekst bij mijn

⁵³ Genesis 39: 1-23.

⁵⁴ Brandsma, 2015: 198.

⁵⁵ d'Hane-Scheltema, 2009: 27.

⁵⁶ Wilmink, 2009: 19.

⁵⁷ Van Dale, 1988: 988.

leerlingen: volgens hen is een taboe iets wat je gewoonweg niet doet, omdat dat niet hoort. Iets waarvoor je je moet schamen en wat schuldgevoel aanwakkert. Overspel valt daar onder, maar stiekem gedrag, iets doen wat niet gepast is, net zo goed. Het is, net als bij overspel, de christelijke moraal die hen dit doet denken.

Er heerst in *De burggravin van Vergi* geen taboe om de buitenechtelijke liefde 'te gebruiken' noch om 'te doen', maar het taboe rust wel op 'het erover spreken'. Dit is precies, waar de novelle van de burggravin mee begint: 'Gherechte minnare, waer ghi sijt, Sijt op u hoede in alder tijt, Ende heelt, dat u te helene steet!' (vs. 1-3). Het is niet voor niets dat deze novelle opent met dit advies; men moet op zijn hoede zijn voor 'niders', afgunstige kwaadsprekers 'want alst iement vremders weet, dat hijt vertelt te seven staden' (vs. 31-33) en dat is niet de bedoeling. Dit advies staat niet alleen in *De burggravin van Vergi*; in menig middeleeuwse literaire tekst staat de raad om over liefdeszaken niet te spreken, zodat rivalen en roddelaars geen kans krijgen om het geluk van de geliefden in gevaar te brengen.⁵⁸ Dat het inderdaad beter zou zijn geweest dat de relatie tussen de burggravin en de ridder geheim bleef, blijkt aan het eind van het verhaal wel: nadat het overspel bekend wordt, sterven ze allebei: de burggravin van verdriet; de ridder doordat hij zichzelf het leven beneemt.

Het bekend raken van een geheime liefde is in de middeleeuwse hofcultuur dus iets dat te allen tijde moet worden vermeden. Dit heeft niet zozeer te maken met de schande die over de 'overspeligen' zou komen, maar vooral met de schande die de bedrogene ten deel valt; in dit geval de burggraaf. Als bekend wordt dat zijn vrouw hem te schande maakt, door openlijk iemand anders te beminnen, zoals in deze novelle met een ridder die ook nog eens in dienst is van, en van veel lagere stand is dan de hertog zelf, dan is hij in zijn eer geraakt. Hij kan dan niets anders doen dan zijn eer verdedigen door de overspelplegers te straffen. Dat dit in de novelle niet gebeurt, komt omdat de burggraaf geen rol speelt in de historie. Maar het is wel goed voor te stellen. Toch geeft Sidrac het advies aan een bedrogen echtgenoot 'zich kalm te houden en het wangedrag van zijn vrouw te relativieren. Hij zal er niet aan doodgaan.'⁵⁹ Uit het feit dat zo'n aanbeveling nodig is, kan worden opgemaakt dat het ook wel eens anders afliep.

In de middeleeuwen heerste in West-Europa een eercultuur. Volgens de omschrijving in het woordenboek betekent 'eer': achting, erkenning (roem), hulde, hoog aanzien en kuisheid.⁶⁰ 'Eer' was een term voor wat wij tegenwoordig '(besef van) goede reputatie zouden kunnen noemen; het gaat hier om het aanzien dat men in zijn omgeving heeft, en om (...) de wijze waarop men dit aanzien zelf beleeft'.⁶¹ In de middeleeuwen is de reputatie in de groep belangrijker dan het innerlijk geweten waar tegenwoordig meer waarde aan wordt gehecht; het is daarom van belang om dat aanzien en die goede naam in stand te houden. Het eergevoel, stak met kop en schouders boven alle andere deugden uit.⁶² Mijn leerlingen zijn niet vertrouwd met een eercultuur en het zal aan hen moeten worden uitgelegd hoe deze cultuur functioneerde in de middeleeuwen, zodat ze het dilemma van de geheimhouding in *De burggravin van Vergi* beter gaan begrijpen.

Het is aan de middeleeuwse hoven algemeen bekend dat er over een geheime liefdesrelatie niet gesproken hoort te worden: er staat in *De Sleutel der Minne* dat iedereen de geliefden met de vinger na zal wijzen, wanneer een liefde niet goed geheim gehouden wordt. Dus niet alleen de burggraaf, maar ook de geliefden zelf zullen met smaad en schande worden omringd. Niemand kan een zwaarder verlies lijden dan dat zijn liefde bekend wordt.⁶³ Ovidius zegt dan ook in zijn *Ars Amandi*:

⁵⁸ Hogenelst, 2002: 15.

⁵⁹ Lie, 2006: 106.

⁶⁰ Van Dale, 1996: 258.

⁶¹ Oostrom, van: 1987: 286-293.

⁶² Damen, 2015: 177.

⁶³ Lie, 2006: 23.

‘zwijgen is goud (...) maar iets verklappen waarover zwijgen past, dat is waarachtig stout’.⁶⁴ Het moge duidelijk zijn: praten over een geheime liefde is niet zoals het hoort. Dat is ook in de huidige tijd nog wel het devies, alleen zijn de gevolgen een stuk minder verstrekkend als de affaire niet langer meer geheim is, dan dat dat in de middeleeuwen het geval was. Van Emde Boas stelt: ‘op echtbreuk stonden in de middeleeuwen zware straffen, kerkelijke zowel als praktische. De op heterdaad betrapte overspeligen mochten door de echtgenoot worden gedood.’⁶⁵

Behalve de vrees voor de schande, liepen de overspelige geliefden dus ook het risico dat ze hun geheime relatie met de dood moesten bekopen. Genoeg redenen voor geheimhouding.

Toch is de ridder de eerste die over de geheime relatie spreekt en wel tegen de hertog. Hij treedt daarbij met voeten de in zijn tijd heersende conventies. Capellanus zeg dan ook dat men er voor moet waken dat de liefde voor iedereen verborgen blijft.⁶⁶ Maar de ridder zit in een lastige situatie: óf hij wordt verbannen, óf hij spreekt met de hertog over zijn geliefde. In beide gevallen loopt hij het risico dat hij de Burggravin kwijt raakt. Hij kiest ervoor om te spreken, omdat hij de hertog vertrouwd. Dit blijkt een verkeerde keuze te zijn. Ovidius zegt dan ook: ‘veilig ben je pas als je je broer of beste vriend en wie je verder mag vertrouwen, omzeilt. Het ware kwaad dreigt uit bekende hoek.’⁶⁷ De burggravin had de ridder al gewaarschuwd dat ze zou sterven als het geheim doorverteld zou worden: ‘Want ic seidem al oppenbare: alse ons minne worde mare, dat ict emmer besterven soude.’(vs. 934-936). En dat gebeurt dan ook. Toch is deze situatie niet exemplarisch: in *Lanval* van Marie de France spreekt Lanval zich uit over zijn mooie geliefde dame, ondanks haar waarschuwing dit niet te doen. Dit doet hij om aan de avances van de koningin te ontsnappen. Tijdens het proces komt de dame uiteindelijk voor hem op en ze verdwijnen samen naar Avalon.⁶⁸ Voor Lanval komt het nog goed, ondanks dat hij het geheim heeft doorverteld; voor de personages in *De burggravin van Vergi* komt het niet meer goed: zij moeten het gepraat met de dood bekopen.

Mijn leerlingen vinden dat de ridder zijn dilemma met de burggravin had moeten bespreken. Dat de ridder dit niet doet, komt omdat de hertog hem heeft verzekerd van zijn stilzwijgen: ‘sijt seker dat van minen wegghen, ewelijc sal sijn gheswegghen, vore elken mensche die levet’ (vs 594-596). De ridder vertrouwt op het complot dat hij met de hertog heeft gesmeed en dat is logisch, omdat de hertog, volgens de eercultuur, zijn gegeven woord niet mag breken. Naar later blijkt, heeft de hertog dat vertrouwen beschaamd.

Niet alleen de ridder heeft zijn mond voorbij gepraat, ook de hertog en de hertogin hebben gekletst over de liefdesrelatie tussen de ridder en de burggravin. De hertog vertelt het verhaal aan zijn vrouw om haar gerust te stellen: ‘die hertoghe haer gheloefde, daer hi sent sere om droefde, ende begonst haer te vertellen al’ (vs. 768-770), maar niet nadat zij hem beloofd heeft niets te doen dat hem zou kunnen schaden: ‘ghi wet wel, dat ic en ben scalc no fel, soe dat ic enech dinc (...) jeghen u soude segghen noede’(vs. 764-767) en hij gelooft haar. Maar de hertogin zegt toe, dat ze niets zal doen wat haar man kwaad kan berokkenen, maar ze belooft niet dat ze niets zal ondernemen wat de ridder en de burggravin zal schaden. De hertog ontgaat deze nuance en verklapt daarop het geheim aan haar. Mijn leerlingen zijn hierover niet unaniem: deels vindt men dat echtelieden alles moeten kunnen delen, deels dat de hertog het geheim aan niemand had mogen vertellen, zelfs niet aan zijn vrouw. ‘Beloofd is immers beloofd’ zegt Luuk (15) dan ook. Een ‘hoofse’ gedachte.

De hertogin is zeer gekrenkt als ze dit geheim hoort en uit jaloezie zint ze op wraak. Ze zegt tegen zichzelf: ‘ic sal haer ene lesse lesen, si salder af bescaemt wesen’ (vs. 796-797). Ze vertelt het geheim van de ridder en de burggravin niet letterlijk verder, maar ze laat wel in gezelschap doorschemeren dat ze afweet van het hondje, wat niemand anders dan de burggravin kan weten: ‘want ghi hebt

⁶⁴ d’Hane-Scheltema, 2009: 99 vs. 603-608.

⁶⁵ Emde Boas, 1985: 83-84.

⁶⁶ Gerbrandy, 2013: 211.

⁶⁷ d’Hane-Scheltema, 2009: 65 vs. 752-754.

⁶⁸ Brandsma, 2015: 198.

gheleert soe wel, u ambacht al sonder spel, an dat clein hondekijn, dat wel can dat ambacht sijn' (vs. 848-851). De burggravin begrijpt dat er iemand gepraat moet hebben en trekt, terecht, de conclusie dat dat niemand anders geweest kan zijn dan de ridder. Leerlingen vinden hier dat ze veel te voorbarig haar conclusie trekt, de burggravin had eerst aan de ridder moeten vragen wat er aan de hand is. Wat ze niet begrijpen is dat het vertrouwen dat de burggravin in de ridder had gesteld, is beschadigd. En binnen de eercultuur is vertrouwen het hoogste goed. Als leerlingen daar niet goed van doordrongen raken, dan missen ze de essentie van deze novelle.

De vanzelfsprekendheid waarmee de liefdesrelatie tussen de ridder en de burggravin geheim gehouden moet worden, wekt verbazing bij mijn leerlingen. Zij zijn opgegroeid in een wereld waarin volgens hen openheid en eerlijkheid hoog in het vaandel staan. Alles moet bespreekbaar gemaakt worden en stiekem gedrag wordt afgekeurd. Het roddelen dat ze zelf doen binnen sociale media wordt door hen afgedaan als 'onschuldig en niet kwaadaardig', daarnaast zijn zij voorzichtig met wat ze op sociale media schrijven: 'voor je het weet 'copy-paste' iemand het. Ik doe het zelf ook, dus dan kan ik het ook terugverwachten', kreeg ik als antwoord op mijn vraag hierover. Binnen een relatie verwachten zij echter onvoorwaardelijke openheid van zaken. Daarom bevreemdt het hun dat stiekem gedrag in *De burggravin van Vergi juist* wordt aangemoedigd. Het heeft ook tot gevolg dat ze te gemakkelijk veronderstellen dat in 'de middeleeuwen' alles zomaar kan en dat er geen gevolgen zijn, zolang je je mond er maar over houdt. Ze zijn niet vertrouwd met de hoofse etiquette uit de middeleeuwen. Maar ook niet met het fenomeen van een 'open relatie' uit de tweede helft van de vorige eeuw, noch met het feit dat er in de huidige maatschappij wel degelijk buitenechtelijke relaties bestaan die stil gehouden worden voor de buitenwereld.

Het hoeft geen betoog dat het belangrijk is dat er bij de behandeling van de novelle aandacht moet worden besteed aan het feit dat de voornaamste reden om een buitenechtelijke relatie geheim te houden in de middeleeuwen is gelegen in de primaire behoefte van alle betrokken partijen om de eer te bewaken.

Minne

Mijn leerlingen verbaasden zich over de frequentie van het woord 'minne(n)', in *De burggravin van Vergi*, dat vertaald kan worden met 'liefde'. 'Minne(n)' komt, in verschillende vervoegingen, eenenvijftig maal voor in de tekst. Frederieke (15) zei hierop: 'Ik vind liefde echt iets speciaals voor één specifiek persoon, je kunt niet alle betekenissen in één woord verwerken'. Toch lijkt het woord 'minne' ook niet steeds dezelfde lading te hebben; het begrip 'minne' kan op verschillende manieren uitgelegd worden. Wat is 'minne' eigenlijk en wanneer is er sprake van 'minne'?

Hoofse liefde moet voldoen aan een aantal voorschriften. Capellanus zegt hierover dat men in de minne 'alle voorschriften van de liefde (dient) te vervullen.'⁶⁹ Eén van die voorschriften in de middeleeuwse hoofse literatuur is dat een ridder die liefde moet verdienen door mooi, dapper en hoofs te zijn.⁷⁰ Het draait in *De burggravin van Vergi* wat de 'minne' betreft vooral om de ridder; hij voldoet aan alle voorwaarden want hij is 'ene ridder vri, die alte vrome was ende coene, ende hovesch in al sinen doene' (vs. 43-44). De ridder wordt daarom bemind door de burggravin, door de hertog, de hertogin en zelfs van het hondje wordt gezegd: 'Dat hondeken den ridder minde'(vs. 95), maar kan dit allemaal vertaald worden in 'liefde'?

In de middeleeuwen ziet men liefde als 'een soort ridderschap: lafaards, melkmuilen of slappelingen zijn de liefde niet waardig' staat er in *De Sleutel der Minne*.⁷¹ Leerlingen zien dat tegenwoordig niet zo: 'liefde is er toch gewoon voor iedereen?', zegt Hein (15) dan ook.

⁶⁹ Gerbrandy, 2013: 49.

⁷⁰ Gerbrandy, 2013: 58.

⁷¹ Szirmai, 2001: 33.

Dat de burggravin, de hertog en de hertogin gesteld raken op de ridder, komt omdat hij er goed uitziet en hoofs en dapper is. Dapperheid en hoofse omgangsvormen strekken de ridder tot eer en zorgen ervoor dat de hertog hem erg graag mag en dat zowel de burggravin als de hertogin verliefd op de ridder worden. Dit wordt in de novelle steeds aangeduid met 'minne'. Het was in de middeleeuwen de opvatting dat hoofse liefde een veredelende werking had op ridders, waardoor ze dapperder en daardoor succesvoller werden.⁷² Dit is van toepassing op de ridder uit deze novelle. Het zorgt er echter ook voor dat hij, behalve voor de burggravin, ook voor de hertogin steeds begerenswaardiger wordt. Een verstandige vrouw gaat immers op zoek naar een minnaar die om zijn voortreffelijkheid geprezen kan worden,⁷³ zegt Capellanus dan ook. Maar dat de hertogin 'leide ane hem hare minne (vs. 120), was natuurlijk niet de opzet van de ridder. Hij heeft nu twee vrouwen die om zijn gunsten dingen. Dit probleem oplossen is een lastig dilemma voor de ridder.

Volgens de middeleeuwse omgangsvormen valt de hertogin niet te verwijten dat ze verliefd wordt op de ridder, het is een logisch gevolg van zijn mooie voorkomen en zijn heldhaftige handelen en past binnen de hoofse traditie. Maar dit moet wel uitgelegd worden aan de leerlingen, want zij vinden verliefd worden op een ander, terwijl je getrouwd bent, niet acceptabel.

De gevoelens van 'minne' tussen de ridder en de burggravin 'want sine minde sonder loes, ende hi hare alsoe weder' (vs. 76-77), zijn voor de leerlingen niet vreemd. Deze gevoelens herkennen de meesten inmiddels uit eigen ervaring. Maar vreemd vinden ze wel dat de burggravin tegen de hertogin zegt dat ze van haar man houdt: 'dat ic mier minnen niemen en an; Dan minen here, minen man' (vs. 842-843), (ze gunt haar liefde aan niemand anders dan haar man), terwijl ze haar ridder liefheeft. Wat bedoelt ze hier met 'minnen'? houdt ze echt van de burggraaf, heeft ze slechts waardering voor hem, of liegt ze hier om haar eigen hachje te redden? Vermoedelijk de laatste twee. Het hof van Bourgondië, waar dit verhaal zich afspeelt, was in de dertiende eeuw een vooraanstaand politiek en cultureel centrum.⁷⁴ Een burggraaf maakte daar deel van uit en was dus een man van aanzien. Alleen al daarom zal de hij de waardering van zijn vrouw, de burggravin, hebben ontvangen; dat aanzien strekte zich namelijk ook uit tot haar. Capellanus zegt dan ook dat een vrouw haar mate van adellijkheid aanpast aan de stand van haar echtgenoot, zodra ze met hem in het huwelijk treedt.⁷⁵ Daarnaast móét ze natuurlijk wel liegen om de eer van zowel haar man, als die van zichzelf, hoog te houden. Het is dus logisch dat ze aan de hertogin zal vertellen dat ze van haar man houdt, of dit nu wel of niet de waarheid is. Ook dit behoeft enige uitleg bij de leerlingen, om tot begrip van deze passage te komen.

Verder wordt er nog gesproken van 'minne' van de hertogin voor de ridder 'ende of ic u gave mine minne' (vs. 169) en van 'minne' tussen hertog en zijn vrouw want er staat: 'die hertoghe, die grote minne droech te siere vrouwen waert' (vs. 619-620). Daarnaast is er in de novelle nog sprake van 'minne' van de hertog voor de ridder, 'want hi minde den jonghen man' (vs. 242) en als laatste, zoals al eerder vermeld, de wederzijdse 'minne' tussen de ridder en het hondje. Er is telkens sprake van 'minne' en dat is voor de leerlingen van nu tamelijk verwarrend. Volgens hen is er absoluut geen sprake van liefde van de hertogin voor de ridder en overigens ook niet voor haar echtgenoot. Dat er gesproken wordt van liefde van de ridder voor het hondje, dat kunnen ze nog wel begrijpen, al zegt Lisa (15) 'dat de liefde voor een hond wel wat anders is dan liefde voor een man of vrouw'. De relatie tussen de hertog en de ridder 'minne' noemen, gaat hen te ver. Genegenheid, zouden zij hier een beter woord vinden.

Dat leerlingen het vreemd vinden dat alles 'minne' wordt genoemd, is niet zo merkwaardig. Er bestaan tegenwoordig zoveel synoniemen voor het woord 'liefde' dat het verwarrend voor hen is dat

⁷² Meder, 1988: 146.

⁷³ Gerbrandy, 2013: 57.

⁷⁴ Oostrom, 1985: 89.

⁷⁵ Gerbrandy, 2013: 59.

in de middeleeuwse tekst alles 'minne' wordt genoemd. Toch gebeurde dat al in klassieke Latijnse teksten. D'Hane-Scheltema, vertaler van Ovidius' *Ars amandi* en *Remedia amoris*, klaagt erover dat Ovidius de vele nuanceverschillen voor het begrip 'amor' niet duidelijk onderscheidt.⁷⁶ Aangezien Ovidius' teksten veel werden gelezen en gekopieerd in de middeleeuwen, is het niet vreemd dat dit gebrek aan nuance ook werd overgenomen. Gerbrandy schrijft in de inleiding van zijn vertaling van *De amore* dat de termen dilectio, amor en charitas, in diverse Latijnse teksten uit de twaalfde eeuw ook vaak door elkaar wordt gebruikt. Het maakt het er zodoende niet gemakkelijker op de gevoelswaarde ervan te bepalen.⁷⁷ De schrijver van *De burggravin van Vergi* moet in zijn schooltijd welhaast kennis hebben genomen van de teksten van Ovidius, omdat deze op de middeleeuwse scholen veelvuldig gebruikt werden. Dit is mogelijk de reden dat in deze novelle, net zomin als in het werk van Ovidius, de nuances van het woord 'minne' niet worden uitgediept. Als er al een nuance is aangebracht, gebeurt dat door gebruik te maken van bijvoeglijk naamwoorden of bijwoorden: er is sprake van 'gherechte' minne (vs. 1) waarmee de volmaakte en geïdealiseerde liefde wordt bedoeld, die het exclusieve bezit is van de minnaars,⁷⁸ 'heimelijke minne' (vs. 27) en 'minne fine' (vs 538) tussen de ridder en de burggravin. De hertog zegt nog tegen de ridder: 'ic minne u uter maten sere' (vs. 581), en hij voelt in het begin van het verhaal nog 'grote minne' (vs. 619) voor zijn vrouw. Deze nuances dienen te worden benadrukt, anders ontgaan ze de leerlingen.

Of er in de Middelnederlands hoofse teksten wel synoniemen bestonden voor het woord 'minne' valt buiten dit onderzoek. In het Latijn werden ze in ieder geval niet altijd gebruikt, maar ze waren er wel. Volgens een tekst uit ca. 1170, *De quatuor gradibus violentae charitatis* van Richard van Sint Victor,⁷⁹ prior en filosoof, dient er in het Latijn een onderscheid gemaakt te worden tussen de verschillende woorden voor 'liefde'. 'Dilectio' kan vertaald worden als 'genegenheid', 'Amor' wordt gezien als 'hartstocht' en kan worden uitgesplitst in 'charitas' welke de spirituele liefde behelst, en 'cupiditas' die gelijk staat aan de wereldlijke, seksuele, vleselijke lust.⁸⁰ Omdat het verstandshuwelijk onder de middeleeuwse adel realiteit was, werd een overspelige liefdesrelatie binnen de hofkringen het na te streven ideaal.⁸¹ Dit moet echt aan leerlingen worden uitgelegd, omdat dit te ver afstaat van hun belevingswereld.

Voor Van Sint Victor, als prior, was het duidelijk dat alleen de liefde voor God de liefde was die nagestreefd diende te worden. In de door mij onderzochte novelle is daar geen sprake van. Desondanks heb ik de soorten liefde, die in de novelle allemaal 'minne' worden genoemd, volgens de indeling Van Sint Victor gerubriceerd, om het verschil voor leerlingen duidelijk te maken. Ik kom dan tot de volgende verdeling per personage.

Als eerste de minne tussen de burggravin en de ridder. Hier is er sprake van 'amor': 'want sine minde sonder loes, ende hi hare alsoe weder' (vs. 76-77) en de burggravin zegt dan ook: 'Van niemant dan dat hijt heeft, dien ic minne vore al dat leeft' (vs. 868-869). In dit stadium is, volgens Capellanus, de inspanning van amor 'erop gericht twee harten met een soort onstoffelijke boei samen te binden.'⁸² 'Gherechte minne' dus.

Als tweede is er de minne van de hertogin voor de ridder. De hertogin is slechts bezeten door lust, de 'cupiditas': 'Die hertoghinne hadden gherne ghenomen, had sire toe moghen comen' (vs. 131-132). en ze biedt zich zelfs bij de ridder aan. Dat de hertogin in vuur en vlam staat voor de ridder en daaraan toegeeft 'komt door een lichtzinnig hart', staat er in *Het boek van Sidrac*. 'Zulke mensen

⁷⁶ d'Hane-Scheltema, 2009: 22.

⁷⁷ Gerbrandy, 2013: 6.

⁷⁸ Wilmlink, 2009: 13.

⁷⁹ Gerbrandy, 2013: 7.

⁸⁰ Gerbrandy, 2013: 7-8.

⁸¹ Meder, 1988: 137.

⁸² Gerbrandy, 2013: 53.

hebben een zwak karakter en een zwakke complexie⁸³ en dat is het probleem van de hertogin. In *De Sleutel der Minne* staat nog dat het initiatief voor een vrijage altijd bij de man hoort te liggen. Als het andersom gaat, zal de liefde niet veel goeds brengen: 'een man is niets waard als men hem tot vrijage moet noden.'⁸⁴ De hertogin zal dus niet op zoek zijn geweest naar hoofse liefde, maar slechts naar bevrediging van haar lustgevoelens. Capellanus zegt hierover nog dat 'verliefden niets heerlijks van elkaar krijgen dat niet in volkomen vrijwilligheid gegeven wordt',⁸⁵ en dat 'wanneer hij (de verliefde man, jvg) in beslag genomen wordt door zijn liefde, (...) de aanblik van om het even welke andere vrouw hem ruig en onbeschaafd voor (komt)'.⁸⁶ Capellanus spreekt hier over verliefden en de hertogin is slechts op zoek naar lustbevrediging, maar hij maakt wel duidelijk dat de vrouw geen initiatief mag nemen in deze zaken. De pogingen van de hertogin om de ridder in haar bed te krijgen zijn dus al op voorhand tot mislukken gedoemd, omdat zij de seks probeert af te dwingen bij de ridder, terwijl de ridder verliefd is op de burggravin en daarom geen oog heeft voor de hertogin. Er zal aan de leerlingen duidelijk gemaakt moeten worden dat de hertogin ongepast gedrag vertoont, doordat zij het initiatief neemt. Het is voor leerlingen van nu zo vanzelfsprekend dat tegenwoordig zowel de man als de vrouw het initiatief kan nemen, dat zij er niet bij stilstaan dat dit niet altijd zo geweest is.

Dan de minne van de hertog voor de hertogin. Van de hertog wordt gezegd dat hij *grote minne droech te siere vrouwen waert* (vs. 619-620) (amor) en dat blijkt uit het feit dat hij genegenheid voor haar toont en met haar te doen heeft (dilectio) als ze huult (vs. 748-749), waardoor hij haar haar zin geeft. *Het boek van Sidrac* zegt 'dat een man zijn goede echtgenote boven alles moet liefhebben, naast zijn Schepper en zichzelf.'⁸⁷ Van een 'slechte vrouw' moet een man afstand nemen.⁸⁸ Maar dat de hertogin zich ontpopt tot een 'slechte' vrouw, blijkt pas later in het verhaal, wanneer zij het geheim van de ridder, wat haar is toevertrouwd, doorvertelt. Daarnaast is er bij de hertog sprake van lust (cupiditas) als hij met haar vrijen wil (vs. 676-680). Wanneer de hertogin hem haar lichaam weigert om haar zin te krijgen (vs. 684-686) is volgens Capellanus de liefde voorbij: 'als zij tijdens de daden van genot bij het verschaffen van heerlijk soelaas moeilijker doet dan anders (...) behoef je er niet aan te twijfelen dat je haar liefde kwijt bent.'⁸⁹ De liefde 'pleegt voorgoed op de vlucht te slaan voor een gebrek aan evenwicht en een leugenachtige en listige dubbelhartigheid', zegt Capellanus vervolgens⁹⁰ en dat blijkt wel, als de hertog erachter komt dat de hertogin hem heeft voorgelogen; ze moet het met de dood bekopen. Leerlingen vinden deze ontwikkeling overdreven. In het hoofdstuk 'dramatiek' wordt hier verder op ingegaan.

Over de minne van de hertog voor de ridder zegt Capellanus dat 'liefde slechts kan bestaan tussen personen van verschillend geslacht (...) omdat twee personen van hetzelfde geslacht absoluut niet toegerust lijken te zijn om elkaars liefde te beantwoorden en de bijbehorende handelingen te verrichten.'⁹¹ Die vanzelfsprekendheid hierover is niet meer terug te vinden bij de moderne leerling en er zal dus moeten worden uitgelegd dat de minne van de hertog voor de ridder blijft steken bij een (weliswaar diepe) genegenheid (dilectio).

Als laatste is er nog de minne tussen de ridder en het hondje. Over het houden van een hond(je) als huisdier in de middeleeuwen, om het te vertroetelen en om ervan te houden, heb ik geen informatie

⁷⁴ Lie, 2006: 114, vraag 201.

⁸⁴ Szirmai, 2001: 29.

⁸⁵ Gerbrandy, 2013: 52.

⁸⁶ Gerbrandy, 2013: 54.

⁸⁷ Lie, 2006: 112, vraag 173.

⁸⁸ Lie, 2006: 109, vraag 83.

⁸⁹ Gerbrandy, 2013: 219.

⁹⁰ Gerbrandy, 2013: 218.

⁹¹ Gerbrandy, 2013: 51.

kunnen vinden.⁹² Toch is het niet zo vreemd dat de ridder op het beestje gesteld is, want het hondje zorgt ervoor dat de ridder ongezien de burggravin kan bezoeken. Leerlingen scharen deze minne onder ‘genegenheid’; liefde vinden ze overdreven.

Deze informatie heb ik verwerkt in een schema. De indeling hiervan is gebaseerd op het gedachtegoed van Van Sint Victor, die een clericus was. Voor hem was de na te streven liefde toch vooral de liefde voor God. Hij gaat er vanuit dat alleen de op God gerichte liefde voldoening kan schenken. Toch heb ik zijn indeling gebruikt om de soorten liefde, die in de novelle allemaal ‘minne’ worden genoemd, voor de leerlingen beter te kunnen duiden. Voor de duidelijkheid heb ik in de kolom ‘Cupiditas’ een onderscheid gemaakt tussen wereldlijke liefde en vleselijke lust, omdat zo voor leerlingen in één oogopslag helder wordt hoe de verhoudingen liggen in de novelle.

Onderverdeling van de verschillende soorten ‘minne’ in <i>De burggravin van Vergi</i>, naar de theorie van Richard van Sint Victor				
	<u>Dilectio</u> (genegenheid)	<u>Amor</u> (liefde / hartstocht)		
		<u>Charitas</u> (liefde voor God)	<u>Cupiditas</u>	
			Wereldlijke liefde	Vleselijke lust
De minne tussen de burggravin en de ridder	x	nvt	x	x
De minne van de hertogin voor de ridder		nvt		x
De minne van de hertog voor de hertogin	x	nvt	x	x
De minne van de hertog voor de ridder	x	nvt	nvt	
De minne tussen het hondje en ridder	x	nvt	nvt	

Wat direct opvalt in dit schema is dat er in het schema volgens de ideeën van Van Sint Victor geen onderscheid is tussen de liefde van de burggravin voor de ridder en tussen die van de hertogin voor de ridder; ze vallen beide onder de ‘Cupiditas’. Dit komt omdat de Latijnse termen stammen uit een tijd dat er nog geen sprake was van hoofse liefde.

Dat het woord ‘minne’ niet zomaar met ‘liefde’ vertaald kan worden, moet aan leerlingen uitgelegd worden. Zij zijn zo vertrouwd met verschillende synoniemen voor het begrip ‘liefde’ dat ze waarschijnlijk in eerste instantie de als ‘minne’ omschreven verhouding tussen de hertog en de ridder anders opvatten dan er bedoeld wordt. De indeling van Van Sint Victor klinkt voor hen niet onbekend, omdat die redelijk aansluit bij hun eigen contemporaine ideeën over de term ‘liefde’. Deze indeling is daarom goed toepasbaar bij de uitleg van de tekst van *De burggravin van Vergi*.

⁹² Rijns, 2012: 40.

Dramatiek

'Waarom moet overal zo'n drama van gemaakt worden', verzuchtte Mas (15) uiteindelijk. En hiermee kom ik bij het laatste onderdeel van mijn onderzoek: de leerlingen begrijpen niet waarom er 'zoveel drama' is in de novelle. Ze vinden veel dingen nogal overdreven: dat de ridder niet 'gewoon' tegen de hertogin zegt dat hij haar niet moet (Trijntje, 15), dat de burggravin niet gaat scheiden van haar echtgenoot (Aster, 14), het sterven van liefdesverdriet door de burggravin (Hein, 15), de ridder die zich van ontzetting in een zwaard stort en de hertog die uit boosheid de schedel van zijn vrouw klieft (Pablo, 15) en vervolgens huis en haard opgeeft om zich aan te sluiten bij de Tempeliers (Luuk, 15). Het behoeft enige uitleg.

Dat de ridder niet zomaar tegen de hertogin kan zeggen dat hij haar 'niet moet', is pas te begrijpen als de leerlingen kennis nemen van het standsverschil aan een middeleeuws hof. Een hertog staat in stand boven een burggraaf en een hertogin daardoor boven een burggravin, allemaal dus ver boven de ridder. Daarnaast vertegenwoordigde een kasteelvrouwe in de middeleeuwen volgens Maso 'de personificatie van feodaal gezag, de sociale perfectie en vrouwelijkheid en bezat ze een bijna goddelijke status.'⁹³ Alleen al vanuit het standsverschil is de ridder gehoorzaamheid verschuldigd aan de hertogin. Daarnaast is het binnen de hoofse omgangsvormen niet gepast om een vrouw plompverloren te weigeren en dat doet de ridder dan ook niet, hij zegt: 'dat ic hier ende telker stat, wil u vrient sijn ende dienen mede, ende altoes op heveschede, ende alte male tuwer eren'. Hij biedt de vrouwe zijn vriendschap aan, maar meer niet. De ridder geeft daarvoor de volgende reden: maer jeghen die ere mijns heren, die mi ere doet soe vele, willic in erenste no in spele, nemmermeer verradere sijn.' Hij wil geen verraad plegen aan de hertog, door een relatie met zijn vrouw aan te gaan, maar binnen de hoofse liefde was het geen enkele probleem om zo'n relatie aan te gaan, als het maar geheim werd gehouden. Tristan en Isolde hadden immers ook een geheime liefdesrelatie net zoals Lanceloet en koningin Guinevere die hadden. Dat de ridder verraad aan zijn heer opvoert als argument om geen relatie aan te kunnen gaan met de hertogin, is dus een indirecte afwijzing en zo ervaart zij dat ook: 'Doen ontstekende van groter erheit, om dat hi hare al dus ontseit' (vs, 186-188).

Leerlingen kunnen weinig begrip opbrengen voor deze boosheid van de hertogin en Claire zegt dan ook: 'Ik begrijp niet dat de hertogin jaloers is, ze heeft toch al een echtgenoot, ze is getrouwd! En dan ook nog boos zijn om een afwijzing. Belachelijk!' Het zal aan hen uitgelegd moeten worden dat de hertogin vooral gekrenkt is, omdat de ridder van een lagere stand is dan zijzelf. Zij had, nadat de ridder op haar eerdere en subtielere avances geen reactie had gegeven, moeten begrijpen dat er geen belangstelling voor haar is van de ridder en hen beiden niet in de genante positie mogen brengen waarin ze uiteindelijk verkeerden.

Het onbegrip van de leerlingen over het feit dat de burggravin niet gaat scheiden van haar echtgenoot, zodat ze in het openbaar een relatie met de ridder kan aangaan, is begrijpelijk in een tijd waar echtscheidingen veel voorkomen. Drie van de veertien ondervraagde leerlingen heeft gescheiden ouders. Hedendaagse leerlingen kijken hier niet vreemd meer van op, al is het wel opvallend dat het advies 'om te gaan scheiden' werd gegeven door leerlingen die zelf niet uit een gebroken gezin komen. Wellicht hebben zij geen enkel zicht op het leed dat een echtscheiding binnen een gezin kan veroorzaken.

Dat een echtscheiding in de middeleeuwen anders lag dan tegenwoordig, moet hun echt uitgelegd worden. Een huwelijk werd in de middeleeuwen gesloten door de kerk, in feite dus door God, en wat God had 'samengesmeed' kon niet door de mens weer ongedaan gemaakt worden. De huwelijksband was in de middeleeuwen dan ook heilig en kon niet zomaar verbroken worden.⁹⁴ Mijn leerlingen zijn niet vertrouwd met kerkelijke en Bijbelse zaken. Hierover zullen ze eerst moeten worden bijgepraat, voor ze enig begrip hiervoor kunnen opbrengen.

⁹³ Maso, 2010: 43.

⁹⁴ Jong, de, 1993, p. 95.

Sterven van liefdesverdriet vinden mijn leerlingen wel het merkwaardigste wat ze tegenkwamen in *De burggravin van Vergi*: 'ja hoor, dat is echt onzin, dat kan helemaal niet', volgens Hein (15). Maar dat iemand sterft van liefdesverdriet komt wel vaker voor in Middelnederlandse verhalen. Tristan uit *Tristan en Isolde*, sterft van liefdesverdriet als hij denkt dat Isolde hem verloochend heeft, doordat het schip waarmee ze naar hem toe vaart zwarte zeilen voert, wat voor hem betekent dat ze niet aan boord zou zijn en dus niets meer van hem wil weten. Hij sterft op dat moment van liefdesverdriet. Als Isolde van boord gaat en bemerkt dat Tristan dood is, sterft ook zij van liefdesverdriet. In *Lanseloet van Denemerken* sterft Lanseloet van verdriet als hij hoort dat Sanderijn dood is, wat niet het geval is. Opvallend verschil in het verhaal van Lanseloet, in vergelijking met *Tristan en Isolde* en *De burggravin van Vergi*, is dat Lanseloet sterft omdat hij denkt dat de geliefde dood is terwijl Tristan en de burggravin al sterven als zij denken dat de liefde over is. De overeenkomst is dat de reden van het overlijden, de gedachte aan het verlies van de geliefde, in alle gevallen alleen op een aanname berust. Emotionele reacties met de dood tot gevolg komen in middeleeuwse verhalen dus vaker voor.

Sterven van liefdesverdriet mag dan in de middeleeuwse verhalen niet ongewoon zijn, hedendaagse leerlingen vinden het een ongeloofwaardig gegeven. Toch stond er in *de Volkskrant* van 17 januari jl. een artikel waarin stond dat medici spreken van het 'gebroken-hart-syndroom': een tijdelijke verzwakking of zelfs verlamming van de hartspier onder invloed van extreme sensaties als angst, rouw of paniek, die een hartaanval kan uitlokken.⁹⁵ Het valt te ver buiten dit onderzoek om hierop verder in te gaan, maar wellicht is sterven van liefdesverdriet toch iets minder absurd dan mijn leerlingen denken.

Dan de ridder die zich van pure wanhoop in een zwaard stort. Dit vinden mijn leerlingen 'overdreven'. Maar het motief van zelfdoding uit liefdesverdriet komt vaker voor in Middelnederlandse verhalen. In *Het lied van de twee koningskinderen* beneemt het meisje zich van het leven door in het water te springen, nadat haar geliefde was verdronken, in *Pyramus en Thisbe* storten beide gelieven na een misverstand, uit liefde voor elkaar, zich in het zwaard; ze denken van elkaar dat de ander dood is. In *Yvains leeuw* doet de leeuw een poging zichzelf te doden, omdat hij denkt dat de door hem geliefde Yvain is overleden. Mijn leerlingen kunnen zich hierover geen goed beeld vormen en begrijpen niet dat de ridder zich in zijn zwaard stort: 'als de liefde ophoudt te bestaan dan ga je uit elkaar en zoek je naar een nieuwe liefde, waarom zo dramatisch doen?' zei Frederieke (15). Een nuchtere constatering, waarbij het mogelijk is dat degene die dit heeft opgemerkt wellicht (nog) geen ervaring heeft met een overweldigend liefdesverdriet en zich daarom minder kan inleven in de wanhoopsdaad die deze zelfdoding is. Daarnaast voelen de leerlingen niet goed aan dat de ridder verteerd wordt door schuldgevoel: doordat hij heeft gesproken over zijn relatie met de burggravin, is zij gestorven; ze had het hem al voorspeld. In een eercultuur is het schuld- en schaamtegevoel ruimschoots aanwezig en de ridder voelt zich verantwoordelijk voor de dood van de Burggravin. Ook dit is dus een aspect van de novelle dat enige uitleg nodig heeft, voordat leerlingen er begrip voor kunnen opbrengen.

Het volgende onderdeel van de novelle dat de leerlingen 'overdreven drama' noemen, is de moord van de hertog op zijn vrouw: hij slaat uit boosheid zijn vrouw de schedel in en dat vinden de leerlingen een nogal overtrokken manier van reageren. Ze zijn zich daarbij niet bewust dat ook dit een gevolg is van de eercultuur die er in de middeleeuwen heerste. Sidrac zegt hierover: als je je goede vrouw verliest, dan verlies je jezelf, je eer, je rust en je zaligheid. Je mag immers maar één vrouw in je leven hebben.⁹⁶ De hertogin heeft duidelijk laten blijken dat zij geen goede vrouw is, door het verraad dat zij pleegde. De hertog heeft door haar gedrag behalve de ridder en zijn nicht, de burggravin, ook zijn eer en goede naam verloren. Zijn vrouw heeft deze te grabbel gegooid door haar gepraat. Deze schande zal hij nooit te boven komen. Sidrac stelt in vraag 83, die handelt over een

⁹⁵ Vermeulen, 2016.

⁹⁶ Lie, 2006: 112, vraag 173.

slechte vrouw: 'als zij haar leven (...) niet betert moet je haar volledig aan haar lot overlaten, want van een slechte vrouw, vol duivelse plannen en kwaadwilligheid moet een man afstand nemen.'⁹⁷ Om zijn gezicht nog enigszins te redden kan de hertog blijkbaar niet anders dan zijn vrouw vermoorden. In *Het boek van Sidrac* staat hierover dat 'zij die mensen terecht ter dood veroordelen, niet onjuist handelen. Want zij handelen in overeenstemming met de wil van God.'⁹⁸ Of de moord op de hertogin daarmee gerechtvaardigd is, laat ik in het midden, maar de hertog had zijn vrouw gewaarschuwd dat zij het met haar leven moest bekopen, als zij het geheim zou verraden: 'maer dat wet al sonder waen, bi miere trouwen es dat sake, dat icker af hore eneghe sprake, ghi sterfter omme wetet wale' (vs. 759-762).

Moord is echter in de ogen van mijn leerlingen nooit te rechtvaardigen: 'iemand die moordt moet de gevangenis in' zegt Luuk (15) dan ook, een enkeling roept zelfs om de doodstraf. Zij zijn niet vertrouwd met het beeld dat vrijheidsberoving niet gebruikelijk was in de middeleeuwen, maar dat een kruistochtafslaat ondernemen een meer gepaste manier was van boete doen.⁹⁹

Met die pelgrimage vinden mijn leerlingen dat de hertog er 'mooi mee weg komt: 'je vermoordt iemand die iets doet wat jou niet bevalt en daarna ga je op reis. Lekker makkelijk' zei Thijs (15) verontwaardigd. Daarnaast vinden ze dat een pelgrimage 'niets oplost'. Ze vinden de hertog hierin 'egoïstisch'. De leerlingen moet uitgelegd worden dat de hertog naar Jeruzalem vertrok om zich aan te sluiten bij de Tempeliers, die vochten tegen de moslims en dat hij daarmee zijn 'wereldlijke leven' opgaf en kloosterling werd. In de novelle staat: 'entie hertoghe om dat hadde de rouwe soe groet, datse voer over zee saen, daer hi te hant wert tempelier' (vs. 1099-1104). Dat dit niet per se een 'gemakkelijk leventje' was, wordt leerlingen niet onmiddellijk duidelijk.

De woede die de hertog tentoonspreidt als hij zijn vrouw vermoordt, past niet in het beeld van de beschaafde mens zoals Ovidius die schetst. Hij stelt dat boosheid ontsiert: 'bij schoonheid hoort dat woede wordt getemd. Bij mensen past lieve vrede; wrede wildheid bij een beest.'¹⁰⁰ De hertog heeft door zijn daad, ten overstaande van alle bezoekers, zich onhoofs gedragen en hij kan niet anders dan zich uit het wereldlijke leven terugtrekken. Maso stelt: 'De eer van een ridder was zo kostbaar, dat een man die hem verloor, op deze wereld zijn reputatie onherstelbaar beschadigde en na zijn dood in de hel belandde.'¹⁰¹ Wellicht was de motivatie van de Hertog voor de pelgrimage mede ingegeven om zijn plaats in de hemel veilig te stellen.

Dat de hertog zich aansluit bij de Tempeliers, nemen mijn leerlingen als een gegeven. Maar de *Burgravin van Vergi* is pas voltooid (1315), nadat de orde van de Tempeliers door de paus al was opgeheven (1312).¹⁰² De auteur van de Middelnederlandse versie kan de aansluiting van de hertog bij de orde van de Tempeliers overgenomen hebben van het Franse *La chatelaine de Vergi* (ca. 1265), dat ouder is en uit de tijd stamt dat de orde van de Tempeliers nog wel bestond. Leerlingen zijn hier niet mee bekend, maar het kan hen wel uitgelegd worden, om aan te tonen dat verhalen in de middeleeuwen vaak werden gekopieerd.

Het is vanuit het eenentwintigste-eeuwse gezichtspunt begrijpelijk dat leerlingen vraagtekens zetten bij de, in hun ogen 'overdreven dramatische' handelingen, maar in de Middelnederlandse literatuur is deze 'dramatiek' gebruikelijk. Meder zegt hierover dan ook: 'als een geheime liefde eenmaal bekend wordt, komen de emoties los, op middeleeuwse wijze enigszins uitvergroet.'¹⁰³ Het is deze uitvergroting die vreemd aanvoelt. Er zal, om de dramatiek in deze novelle goed te kunnen begrijpen, uitgelegd moeten worden hoe het standsverschil en de hoofse liefde werkten. Maar ook hoe het zit

⁸⁸ Lie, 2006: 109, vraag 83.

⁹⁸ Lie, 2006: 117, vraag 279.

⁹⁹ Herwaarden, van, 2005: 61.

¹⁰⁰ d'Hane-Scheltema 2009: 133, vs. 501-502.

¹⁰¹ Maso, 2010: 47.

¹⁰² Wilmink, 2009: 85, 2^e voetnoot.

¹⁰³ Meder, 1988: 137.

met het 'heilig verbond' dat gesloten werd bij een huwelijk. Uiteraard zal vooral benadrukt moeten worden dat *De burggravin van Vergi* een fictief verhaal is, dat zich afspeelt in een geïdealiseerde en gestileerde wereld die alleen al daarom overdreven is.

Conclusie

Het is belangrijk te beseffen dat er een behoorlijke discrepantie bestaat tussen moderne en middeleeuwse waarden. De kloof tussen de moraal van mijn leerlingen en die van de personages in *De burggravin van Vergi* is groot. Dit lijkt te liggen in het verschil in maatschappelijke omgeving, maar het onbegrip wordt waarschijnlijk mede veroorzaakt door de leeftijd en de sociale ontwikkeling van mijn leerlingen. Het is belangrijk dat leerlingen uitleg krijgen over de hoofse liefde, omdat die een aantal aspecten bevat die vreemd voor hen zijn. Daarnaast is uitleg nodig over de eercultuur die er in West-Europa heerste in de middeleeuwen, want daar zijn hedendaagse leerlingen niet mee vertrouwd. De huidige Nederlandse maatschappij is niet meer gebaseerd op een eercultuur. De standenmaatschappij is een onderdeel van de middeleeuwse cultuur, die hen vreemd is, maar kennis hierover is wel belangrijk om de dilemma's uit *De burggravin van Vergi* te kunnen begrijpen. Dat een huwelijk niet zomaar ontbonden kon worden en als 'Heilig' werd beschouwd, is voor de meeste van mijn leerlingen onbekend. Dit zal hun uitgelegd moeten worden. Het stedelijk Gymnasium Leiden is een openbare school en veel leerlingen zijn onbekend met religie. De uitleg dat met het woord 'minne' verschillende vormen van liefde benoemd kan worden, is pas noodzakelijk wanneer leerlingen de Middelnederlandse tekst gaan lezen. Mijn leerlingen lazen in eerste instantie alleen de hertaalde bladzijden en zij kwamen pas achter het woord 'minne' in de Middelnederlandse tekst, toen ik hen erop wees. De wijze waarop in middeleeuwse literatuur emoties worden uitvergroot, komt bij veel leerlingen overdreven over. Ze zullen ook daar vertrouwd mee moeten worden gemaakt.

Er zijn meerdere methodes om leerlingen kennis bij te brengen over historische literatuur. In mijn onderzoek heb ik gekeken naar het wetenschappelijk discours om te zien of er methoden zijn die goed aansluiten bij de behoefte. De huidige methodes van de educatieve uitgeverijen in Nederland bieden literatuurgeschiedenis aan en daarnaast fragmenten van literaire teksten. De teksten worden zelden volledig aangeboden. Toch is dit lezen van historische teksten van belang voor de hedendaagse leerlingen omdat het lezen van deze teksten vormend is voor hen. *Laagland* is vooral een beknopte methode, met tekstfragmenten waarbij geen samenvatting van een verhaal gegeven wordt, wat veel eigen inbreng van de docent vraagt. Het biedt van de twee reguliere methodes de meeste historische tekstfragmenten aan. *Literatuur, geschiedenis en theorie* (Dautzenberg) van uitgeverij Malmberg is theoretisch de meest uitgebreide methode die momenteel uitgegeven wordt; het biedt historische tekstfragmenten aan met daarbij een samenvatting van de rest van het verhaal. De leerling is hierbij vooral afhankelijk van de parate verhaalkennis van de docent en van zijn inlevingsvermogen in hun belevingswereld. De reeks *Tekst in context* biedt daarentegen wel een middel om langere historische literaire teksten geheel te behandelen in de klas, met daarbij aandacht voor de onderwerpen die leerlingen bevreedden. Helaas wordt deze reeks niet meer uitgegeven. Het project 'De zaak V.' behandelt ook een gehele tekst, maar kost teveel lessen, die over het algemeen niet beschikbaar zijn binnen het gangbare curriculum. *Tekst in Context* en 'De zaak V.' sluiten het beste aan bij het wetenschappelijk discours, omdat deze twee methodes een gehele tekst behandelen en daarin de context verwerken.

Het meeste effect ontstaat dus wanneer de aanwijzingen en de uitleg tijdens het verhaal worden gegeven op het moment dat leerlingen aangeven dat iets hen bevreedt. Voor *De burggravin van Vergi* zijn er talrijke knelpunten beschreven in dit onderzoek. Maken deze knelpunten *De burggravin van Vergi* een te ingewikkeld verhaal voor derde- en vierdeklas leerlingen van het VWO? Het lijkt mij niet. De algemene opmerking van mijn leerlingen was dat ze het 'een grappig verhaal' vonden. 'Anders' dan wat ze ooit eerder hadden gehoord: 'wel een beetje gek, maar ook wel heel leuk' (Mees, 14).

Literatuurlijst

Bijbel, Genesis 39: 1-23.

- Andreas Capellanus *Liefde of de retorica van de verleiding*. Vertaald door P. Gerbrandy. Historische uitgeverij, Groningen 2013.
- Brandsma, F. ‘Een hoofse tijd’. In: R. Meens, R. en C. van Rhijn (red), *Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen. Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen; Beeldvorming en perspectieven*. Uitgeverij WBOOKS, Zwolle 2015, p. 189-205.
- Damen, M. ‘Ridders en toernooien, 1000-1300’. In: R. Meens, R. en C. van Rhijn (red), *Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen. Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen; Beeldvorming en perspectieven*. Uitgeverij WBOOKS, Zwolle 2015, p. 171-187.
- De burggravin van Vergi, Een middeleeuwse novelle*. Vertaald door W. Wilink. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2009.
- Emde Boas, C. van *Geschiedenis van de seksuele normen*. Uitgeverij Dekker & Van de Vegt, Nijmegen 1985.
- Gerbrandy, P. ‘Inleiding’. In: Andreas Capellanus *Liefde of de retorica van de verleiding*. Vertaald door P. Gerbrandy. Historische uitgeverij, Groningen 2013, p. 5-35.
- Gerritsen, W.P. ‘De dame met het hondje’. In: *De burggravin van Vergi, Een middeleeuwse novelle*. Vertaald door W. Wilink. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2009, p. 9-22.
- Hogewelst, D. e.a. *Handgeschreven wereld; Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2002.
- Herwaarden, J. van *Een profane pelgrimage naar de middeleeuwen*. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2005.
- Hunink, V. ‘Ovidius, de speelman van de liefde’. In: *Madoc; Ovidius en de middeleeuwen*. Jaargang 18, nr. 3. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2004, p. 131-157.
- Jong, M. de ‘Verwantschap, huwelijk en gezin in de vroege middeleeuwen, 1000-1500’. In: T. Zwaan (red), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*. Uitgeverij Boom/Open universiteit, Amsterdam/Heerlen 1993, p. 38-72.
- Lanseloet van Denemerken; een abel spel*. H. van Dijk (ed). Uitgeverij Amsterdam University Press, Amsterdam 2009.
- Lie, O. (red.) *Het boek van Sidrac; Een honderdtal vragen uit een middeleeuwse encyclopedie*. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2006.
- Maso, B., *Het ontstaan van de hoofse liefde; de ontwikkeling van fin' amors 1060-1230*. Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen 2010.

- Meder, T. (ed.) *Hoofsheid is een ernstig spel*. Uitgeverij Querido, Amsterdam 1988.
- Meuwese, M. 'Seks is gezond'. In: *Kennis in beeld; Denken en doen in de middeleeuwen*. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2014, p. 104-111.
- Oostrom, F.P. van 'Letterkundige uitleiding'. In: R. Jansen-Sieben (ed), *De borchgravinne van Vergi. Naar het handschrift-Van Hultum en het Gentse fragment*. Uitgeverij H&S Publischers, Utrecht 1985, p. 85-93.
- Oostrom, F.P. van *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Uitgeverij Ooievaar, Amsterdam 1996.
- Orbán, Á.P. 'Ovidius in de Latijnse middeleeuwen. Leraar van de immoraliteit en heilige'. In: *Madoc; Ovidius en de middeleeuwen*. Jaargang 18, nr. 3. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2004, p. 158-176.
- Ovidius *lessen in liefde; Ars amandi en Remedia amoris*. Vertaald door M. d'Hane-Scheltema. Uitgeverij Maarten Muntinga bv, Amsterdam 2009.
- Rijns, H. 'Canis dats in dietsch .i. hont'. In: *Tiecelijn* jaarboek 5 (2012), p. 35-40. Via DNBL, bezocht op 11-02-2016.
http://www.dnbl.org/tekst/tie002201201_01/tie002201201_01_0003.php
- Slings, H. *Toekomst voor de Middeleeuwen*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2000.
- Van Dale; Handwoordenboek Hedendaags Nederlands*, Van Dale Lexicografie bv, Utrecht/Antwerpen 1996.
- Vermeulen, M. 'Kun je sterven van liefdesverdriet', in: *de Volkskrant*, rubriek 'Wetenschap'. 17 januari 2016.
- Visser, A., e.a. "'De zaak V.'" Een lessenreeks voor 3 vwo over *De burggravin van Vergi als cold case*'. In: *Madoc tijdschrift over de middeleeuwen*. Jaargang 27, nr. 4. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2013, p. 203-212.

Afbeelding voorpagina: Mario Verkooijen

Uitspraak voorpagina: Aster

Bijlagen

1. Verslag van het gesprek met een aantal leerlingen uit klas 4d van het Stedelijk Gymnasium leiden op 27 november 2015

Claire (15)

De ridder en de burggravin hadden geen relatie met elkaar mogen aangaan. Kan dat zomaar? Waar is de burggraaf in dit verhaal?

Ik begrijp niet dat de hertogin jaloers is, ze heeft toch al een echtgenoot, ze is getrouwd! En dan ook nog boos zijn om een afwijzing. Belachelijk!

Ik vond het wel een gek verhaal.

Tessa (15)

Ik snap niet dat de hertogin die liefdesrelatie aangaat, het mag niet, het moet daarom geheim gehouden worden en toch doen ze het.

Wel getrouwd zijn, toch vriendjes/relaties hebben. Waarom? Alles kan blijkbaar zomaar.

Je moet eerlijk zijn tegenover elkaar, als je een relatie hebt.

Ik vond het wel een grappig verhaal.

Gina (14)

Lastig dat alles in dichtvorm staat, dat maakt het moeilijk te lezen.

Thijs (15)

Die ridder had zijn mond moeten houden.

Het begrip 'minne' is heel breed, want de relaties tussen de personages zijn heel verschillend, al is er tussen al deze personen wel een zekere relatie waar ze van houden.

Er is een verschil tussen seks, liefde of vriendschap!

De hertog komt er wel mooi mee weg: je vermoordt iemand die iets doet wat jou niet bevalt en daarna ga je op reis. Lekker makkelijk.

Ik vond het wel een leuk verhaal, weer eens wat anders.

Hein (15)

Ja hoor, sterven van verdriet. Dat is echt onzin, dat kan helemaal niet! Dramatisch.

Verschillende soorten liefde moeten ook verschillende soorten benamingen hebben: aantrekkingskracht, vriendschap, respect, bewondering.

Belachelijk dat liefde alleen voor ridders is, liefde is er toch gewoon voor iedereen?

Ik heb nog niet eerder zoiets gelezen, wel grappig.

Mas (15)

Waarom moet overal zo'n drama van gemaakt worden! Er wordt iemand verraden: big deal! Ik vind het 'overdramatisch'.

Die hertogin 'maakt drama', ze wil de ridder afpersen. Ze is een slecht mens.

Ik vond het een 'dramaverhaal'. Heel overdreven allemaal.

Pablo (15)

De hertogin werd vermoord, dat is wel raar. Iedereen wordt steeds maar bedreigd met de dood. En op het eind gebeurt het dan ook nog eens.

De burggravin schrikt en gaat dood, de ridder schrikt en pleegt zelfmoord, de hertog wordt boos en vermoord de hertogin; het gaat allemaal veel te snel en is zwaar overdreven.

Ik vond het een overdreven verhaal, maar wel te doen.

Trijntje (15)

Waarom zegt die ridder niet gewoon tegen de hertogin dat hij haar niet moet?

Met 'Minne' wordt niet altijd echte liefde bedoeld. Vaak is het overspel en dus geen echte liefde. Maar overspel dat hoort niet, dat doe je gewoon niet! Ik houd niet van stiekem. Ga gewoon scheiden!

Dit verhaal is wel anders dan ik ooit gelezen had.

Lisa (15)

Waarom bespreekt die ridder zijn probleem niet gewoon met de burggravin? Waarom die geheimzinnigheid? Ze praten niet met elkaar over de problemen.

Wat raar dat alles 'minne' heet, terwijl er verschillende 'soorten' liefde voorkomen in het verhaal; liefde voor een hond is overdreven, dit is heel wat anders dan liefde voor een man of vrouw.

Ik vond het verhaal wel grappig.

Frederieke (15)

De burggravin denkt te snel dat de ridder heeft gekletst. Ze had eerst aan hem moeten vragen hoe de hertogin van dat hondje kon weten.

Ik vind liefde echt iets speciaals voor specifiek één persoon. Je kunt niet alle betekenissen in één woord verwerken. Liefde voor een hondje is niet realistisch, dit is iets tussen mensen.

Als die liefde ophoudt te bestaan dan ga je uit elkaar en zoek je naar een nieuwe liefde, waarom zo dramatisch doen?

Ik vond het verhaal anders, maar wel grappig.

Luuk (15)

De hertog vertelt het geheim door, hij is de schuldige. Hij had beloofd het geheim niet door te vertellen en doet dat toch. Beloofd is beloofd!

Die pelgrimstocht die hij gaat maken lost niks op, hij maakt het niet goed, maar loopt weg. Ik vind het egoïstisch gedrag.

Iemand die moordt moet de gevangenis in!

Ik vond het wel een leuk verhaal.

Mees (14)

Iedereen doet het met iedereen en niemand kijkt daar van op, dat kan toch niet? Dat is toch niet gewoon?

Die relatie moest geheim gehouden worden. Maar als je het stil moet houden, er zo geheimzinnig over moet doen, dan rust er blijkbaar een taboe op. Waarom doet iedereen het dan toch?

Lekker overdreven: je vrouw de hersens inslaan als je boos bent op haar!

Ik vind dat de hertog de doodstraf moet krijgen.

De ridder is schuldig, hij had het geheim niet mogen doorvertellen.

Ik vond het een beetje een gek verhaal, maar ook wel heel leuk.

2. Twee reacties van deelnemers aan *De zaak 'V'* (kopie van e-mail)

Beste mevrouw van Ginneken,

Na het opnieuw lezen van de tekst vielen mij twee dingen op. Als eerste vroeg ik me af waarom de burggravin niet van haar man ging scheiden, als ze zo veel van de ridder hield. Ze zei namelijk dat de ridder haar enige liefde was. Ten tweede vond ik het opmerkelijk dat als de affaire van de burggravin en de ridder uit zou komen, het leven van de ridder meteen in gevaar zou zijn, in deze tijd zou dit niet zo snel gebeuren.

Met vriendelijke groet,

Aster (14)

Geachte mevrouw Van Ginneken,

Hierbij mijn mening over wat er anders of raar is in de 21e eeuw, vergeleken met het verhaal ' De burggravin van Vergi'. Hopelijk heeft u er wat aan.

De zaak 'V':

Wat viel mij op in het verhaal, dat nu anders is.

De manier waarop gesproken en geschreven wordt is nu heel anders; niet meer in dichttaal of oud-Nederlands.

Er zijn geen ridders meer die in toernooien vechten, helden zijn of de hand van een jonkvrouw willen. De liefde die de ridder en de burggravin van Vergi hadden zou nu niet meer verboden zijn.

Iets wat de hertogin vraagt kan nog steeds in de 21e eeuw, alleen niet op de manier die hier wordt beschreven (de hertogin die de ridder iets oneervols aanbiedt).

De relatie tussen de ridder en de hertog, zoals hier beschreven, bestaat niet meer; ridders kunnen niet meer verbannen worden of het vertrouwen van hun heer beschamen (natuurlijk bestaat het verraad nog wel, alleen wordt er niet zo mee omgegaan als in het verhaal).

Alleen enkelen hebben nu nog de macht die de hertog had, evenals het vele land dat ze hadden (nu is die functie iets van vroeger; het bestaat nog wel, maar is heel anders dan vroeger).

Ook hun eer, die ze zo hoog in achting namen, bestaat deze dagen niet meer.

als het nog wel ergens bestaat, heeft het niet meer het gewicht wat het eens had.

Het is niet meer vanzelfsprekend dat er voor een kasteel zo'n hofhouding, die voor het kasteel en zijn inwoners zorgen, bestaat.

Er bestaat geen feest meer waarin alle edelvrouwen bij elkaar te komen.

Het zwaard zoals het hier beschreven wordt, kan nog wel in kastelen staan als een relikwie uit het verleden. Maar gebruikt zoals in het verhaal beschreven, wordt het niet meer. Het zwaard is iets wat ieder kent, maar niemand meer hanteert.

Met vriendelijke groeten,

Eliza (15)